

РОЗРОБКА ЗАСАД ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЦІ (20-ТІ РР. ХХ СТ.)

Останнім часом у педагогічній теорії відбувається широкомасштабне осмислення парадигм, пріоритетів, перспективних підходів та аналітичних розвідок проектування й конструювання людиноцентрованої освіти. Значним теоретичним ресурсом поповнення освітніх програм демократизації, індивідуалізації, диверсифікації, гуманітаризації, інформатизації навчання й виховання володіє вітчизняна педагогічна спадщина, яка спрямувала зусилля на пошук методів дослідження й навчання дитини як цілісної системи.

Звернення до вивчення і творчого використання спадщини вітчизняних учених 20-х рр. ХХ століття постає сьогодні надзвичайно актуальним, оскільки вони спрямували теорію та практику освіти на саморозвиток дитини як центру педагогічної системи.

Аналіз наукової літератури з цієї проблеми засвідчив, що останнім часом проблема оновлення та розвитку сучасної системи дошкільного виховання, оновлення освітньо-виховного змісту діяльності дитячих садків привертає увагу багатьох вітчизняних учених. Так, суттєвий внесок у розробку концептуальних засад розбудови дошкільця в умовах відродження української державності здійснили Л. Артемова, А. Богуш, Н. Гавриш, М. Головка, В. Кузь, О. Проскура, М. Стельмахович та ін.

Історико-педагогічний аспект дошкільної освіти знайшов відображення в низці фундаментальних досліджень з історії народної освіти й педагогічної думки – А. Бондаря, Ф. Корольова, А. Мельниченко, К. Присяжнюка, С. Сірополка, Г. Ясницького та ін. Окремі сторінки цього процесу розкривають дисертаційні дослідження Л. Батліної, К. Дьяконової, Т. Кобзарєвої, М. Мельничук, С. Попиченко, І. Улюкаєвої та ін.

Аналіз історико-педагогічних джерел розглянутого періоду показав, що у 20-ті роки дошкільну сферу розглядали як дошкільне виховання, а під змістом освіти розуміли зміст роботи в дошкільному закладі. Зміна пріоритетів науково-дослідницької позиції, що визначила нову термінологію, уможливила процес подання інформації про дошкільну освіту та її зміст.

Конкретно-історичні умови розвитку системи і змісту дошкільної освіти у 20-ті роки надавали широкі перспективи для творчого розв'язання проблем комуністичного виховання дошкільнят і сприяли становленню радянської педагогіки як науки. Зазначимо, що основні теоретичні положення комуністичного виховання дітей дошкільного віку не відразу набули обрисів певної моделі. Саме 20-ті роки є тим періодом, коли теорія

дошкільної освіти пройшла тернистий шлях розвитку і, нарешті, оформилася концептуально.

На початку 20-х років, розмірковуючи про завдання виховання на сторінках Бюлетеня відділу дошкільного виховання, Д. Лазуркіна писала, що «практично дошкільне виховання не розвивалося в нас до революції, але теорія дошкільного виховання існувала задовго до революції» [7]. Безсумнівно, дошкільна освіта мала місце й до 1917 року, але реальне місце й розмах вона набула лише на етапі докорінної перебудови всієї освітньої системи країни і при цьому отримала статус державного значення.

Ще задовго до революції в теорії дошкільної освіти було зроблено спроби обґрунтувати її мету, завдання, принципи, зміст, методи й форми. Вийшли фундаментальні праці з проблем виховання дітей дошкільного віку таких представників педагогічної думки, як П. Каптерев, К. Ушинський та інші.

У перші роки радянської влади педагоги намагалися розв'язувати «нові» проблеми дошкільної освіти старими засобами, відомими та звичними їм за попереднім досвідом. Але незабаром стало очевидним, що наукового переосмислення вимагали не лише питання приватного, методичного характеру, а й більш масштабні за своєю значущістю, щодо мети, завдань, змісту дошкільної освіти.

До розглянутого періоду в межах марксистської методології було розроблено лише окремі питання теорії освіти. Дореволюційна педагогіка мала й теорію, і досвід її практичної реалізації, яким у 20-ті роки знадобилося переосмислення з нових методологічних педагогічних позицій.

Під впливом перших успіхів просвітницької діяльності радянської влади поступово змінювався менталітет педагогів, які мали авторитет в дореволюційних педагогічних колах. На цьому шляху їм необхідно було подолати дві перешкоди: змінити свої загальнополітичні погляди й відмовитися від ідеалістичних концепцій, які вони поділяли, міцно ставши на марксистські позиції педагогічної теорії.

Формування комуністичної моделі освіти підрастаючого покоління відбувалося протягом усього розглянутого періоду в безперервній боротьбі із зовнішніми та внутрішніми «ворогами».

До зовнішніх «ворогів» ми віднесли тих, хто перебував у відкритій опозиції щодо комуністичного виховання. Так, у перші роки встановлення радянської влади група впливових у дореволюційних колах педагогів, до яких відносилися К. Вентцель, П. Каптерев та інші, виступали за незалежність педагогіки від соціального ладу й пануючої в ньому політики. Мотивували вони це тим, що «основою будь-якого істинного виховання й освіти є лише індивідуальна дитина, про виховання й освіту якої йдеться» [2], а «політик має на увазі маси, а не особистість» [5], отже,

---

«у педагога своя сфера діяльності, а в політика своя, педагогіка не політична за самою своєю суттю» [5].

Думка про суверенітет педагогіки від політики зберігала свою актуальність упродовж усього періоду розвитку дошкільної освіти. В останні десятиліття простежувалося бажання педагогів відмовитися від ідеологізації змісту освіти, що теж являло собою недіалектичність підходу. Проблема полягала в тому, що у свідомості більшості педагогів відбулося спотворення самого поняття «ідеологія», яке спочатку стало розглядатися як негативне явище. Основна ж помилка, на наш погляд, полягає в прагненні нав'язати «єдино правильну» ідеологію, наприклад, класову, як це було у 20-ті роки.

У сформованих нових історичних умовах, коли виховували не індивіда, а члена колективу, висловлена думка була не актуальною. Особливо гостра боротьба з консервативно налаштованими педагогами розгорнулася після того, як вони стали виступати з пропозиціями створення поряд з офіційною більшовицькою педагогікою, педагогіку, вільну від політико-ідеологічної тематики, бо сама думка «розбіжності» з курсом політики партії в галузі народної освіти була більш ніж реакційна, а тому її слід було припинити докорінно.

Під внутрішнім «ворогом» ми розуміємо педагогів, чії позиції були близькі ідеям Пролеткульту (М. Крупеніна, В. Шульгін та ін.). У прагненні побудувати марксистську педагогічну теорію для них було характерно заперечення колишнього досвіду: культури, освіти, педагогіки, бо все це вважалося буржуазним, а тому віджилим і непотрібним. Наявною була думка, що партієць здатний розв'язати будь-які педагогічні питання, отже, «членство» у партії само собою давало право вважати себе педагогом.

Очевидно, що організація державної системи дошкільної освіти, розширення мережі дитячих установ, ускладнення освітнього процесу у світлі нових педагогічних завдань об'єктивно вимагали теоретичного осмислення. Одним із перших кроків на шляху створення нової теорії дошкільної освіти стало проведення в жовтні 1920 року конференції з дошкільного виховання.

Основними питаннями конференції були ефективність наукової роботи, її практична орієнтація, методи вивчення дитини, підготовка педагогічних кадрів для роботи в дошкільних установах. Проте позначене коло проблем обговорювалося лише на організаційному рівні.

Після жовтневої революції у важких економічних та соціально несприятливих умовах розвитку суспільства проблема фізичного виховання та гігієни дітей отримала особливе державне значення. Голод, хвороби, безпритульність, вплив середовища негативно позначалися на фізичному і психічному здоров'ї дітей, не сприяли їх емоційному благополуччю. Загальновідомий факт, що здорову дитину значно легше виховувати й навчати, ніж хвору, а тому завданням охорони та зміцнення

здоров'я дітей відводилося таке ж пріоритетне місце, як і завданням комуністичного виховання й освіти підростаючого покоління.

У зв'язку з цим особливу увагу на конференції було приділено питанням фізичного виховання, які до цього, за оцінками сучасників, ставилися до «туманної області» дошкільної освіти. У резолюціях конференції було сказано, що «наукова розробка питань фізичної культури вимагає відповідної організації наукових сил» [6], а «усі керівники дитячих садків та інших установ дошкільного віку повинні отримати відповідну теоретичну освіту» [1].

Практичне розв'язання завдань фізичного розвитку й виховання дошкільників супроводжувалося їх теоретичним осмисленням. Цікавий підхід був запропонований Є. Аркіним. Основні проблеми фізичного виховання дітей дошкільного віку він вивчав у світлі соціальної гігієни [1]. Справедливо вважаючи охорону здоров'я дітей основним принципом дошкільної освіти, питання організації дитячого життя, правила гігієнічного утримання дитячих садків, а також вплив зловоденних проблем алкоголізму, туберкульозу та інших «хвороб суспільства» на розвиток дошкільнят він розглядав одночасно і з медичного, і з соціального погляду.

Запропоновані Є. Аркіним програми вивчення дитячих та педагогічних колективів, обстеження поведінки дитини в мікро- і макросередовищі, впливу на дитину вулиці й дитячого співтовариства, обумовлених соціальними чинниками, зробило свій внесок у визначення змісту дошкільної освіти.

Іншу інтерпретацію проблеми запропонувала Л. Чулицька-Тихеева. Розглядаючи питання гігієни дитячого садка, вона розділила їх на два складових компоненти: гігієну в сенсі зовнішнього її боку (приміщення, обстановка дитячого садка тощо), що ми віднесли до чинників, які впливають на зміст дошкільної освіти; та гігієну моральну, що має відношення «до тих умов, без яких не може відбуватися здоровий духовний і розумовий ріст дитини» [17]. Створення таких умов, на нашу думку, власне і є одним з компонентів змісту дошкільної освіти.

Наступним кроком у створенні нової дошкільної педагогіки стала організація дошкільної підсекції науково-педагогічної секції ДВРа в листопаді 1921 року, членами президії якої були П. Блонський, Д. Лазуркіна, С. Шацький та інші. Перед дошкільною підсекцією було поставлено такі завдання: визначити оптимальні сформованим умовам типи дошкільних установ, розробити методи роботи з дошкільнятами, спланувати список періодичних педагогічних видань як для дітей, так і для керівників дошкільних установ, розглянути основні питання наступництва виховання дітей раннього та дошкільного віку, дошкільної та шкільної освіти.

На засіданнях дошкільної підсекції в межах обговорення

загальнопедагогічних питань дошкільної освіти, зокрема, нових цілей і завдань, програмно-методичного оснащення, принципів планування роботи в дитячих установах, розв'язувалися проблеми визначення змісту дошкільної освіти. Отже, через колективне творче осмислення й формувалася дошкільна педагогіка соціалістичної епохи.

На початку століття з'явився новий напрям у науці, названий педологією, що мав на меті створення наукових основ педагогіки досліджуваного періоду й отримав значне поширення. Педагогічно-дошкільники писали: «Гасло – ні педагогіки без педології – стало знаменням часу, досягненням нашої епохи. Чіткість постановки мети та методу, що впливають звідси, і педологія, як основна база, – ось передумови сучасної роботи» [14]. Зазначимо, що подібна категоричність у визначенні педології як незамінної науки, здатної розв'язати всі проблеми, була одним із показників розвитку дошкільної освіти того часу, характерною рисою якого був пошук універсального розв'язування всіх проблем. Видається очевидним, що жоден напрям у науці не може претендувати на те, що він єдино вірний.

Самі ж педологи, розглядаючи завдання радянської педології, зазначали такі моменти: «Треба було по-марксистськи підійти до розуміння дитини й по-іншому поглянути на закономірності дитячого розвитку, установити їх своєрідність у наших соціальних умовах» [11], бо саме радянська педологія вивчає не дитину взагалі, а «дітей різного класового виробничого середовища, в умовах класової боротьби, соціалістичного середовища, вивчає, як довкілля впливає на дитину і як дитина активно так само впливає на середовище» [12], отже, «...відповідальне завдання лягло на нашу радянську педологію, яка й повинна була вловити й висвітлити нові шляхи й підходи розвитку наших дітей, інші, ніж в умовах буржуазного ладу» [11].

Професор А. Залкінд на додаток до роздумів про завдання радянської педології писав про її «ревізію завдань», тобто завдання руйнування ворожого, відборі цінного, свого, що наочно показав на прикладі системи М. Монтесорі, з якої радив витягувати ті матеріали, які підтверджують величезну роль соціального фактора, повчальні не лише для дошкільної педології, а й для всієї педології взагалі.

Зазначимо, що педологи (М. Басов, А. Залкінд, С. Моложавий та ін.) брали активну участь у розробці всіх основних проблем дошкільної освіти, зокрема й розглядали питання визначення його змісту.

За словами С. Моложавого, радянська педологія й педагогіка всю систему дитячого розвитку прагнула побудувати так, щоб у школі не доводилося починати роботу з самого початку або заново перевиховувати, переучувати дітей, а тому «такий підхід нашої теорії і нашої практики до дошкільного віку одразу ж включив дошкільну роботу в єдину систему комуністичного виховання» [11].

Підкреслюючи необхідність обліку роботи в дошкільному закладі, педологи насамперед «мали на увазі не те, що роблять керівниці цієї установи, а головне, те, що роблять діти, які знаходяться в їх руках» [10]. У сучасних умовах розвитку дошкільної освіти, коли дитину оголошено «мірою всіх речей», коли пріоритетним вважається особистісно-орієнтована взаємодія дорослого з дитиною, висловлена у 20-ті роки думка не втратила своєї актуальності.

Принцип політехнізму педологи вбачали як показчик шляху, «яким повинно йти вироблення структурних форм поведінки». На їхню думку, політехнізм у дошкільній роботі не означав навчання багатьом видам праці у якості підготовки до кількох майбутніх професій, а припускав оволодіння дітьми через різноманіття видів дитячої діяльності (гру, працю, образотворчі процеси, мовну діяльність) «найвищим рівнем і типом реагування, який потрібний складним і тонким формам виробництва та зумовлений життєвим середовищем» [8].

У практиці дошкільного закладу це передбачало дітям доступну участь у виробничих кампаніях, ознайомлення з найближчим виробництвом через екскурсії, бесіди, картинки, ігри та іграшки виробничого і технічного характеру, розвиток необхідних для виробництва установок, творчих функцій і навичок. В основу дитячої праці було покладено продуктивну працю, а практичні працівники повинні були пройти широку педагогічну й технічну підготовку, яка дозволяла їм самостійно виділяти у змісті освіти те, що відповідало політехнічному вихованню.

Питання політехнічного виховання дітей дошкільного віку розглядав і П. Блонський. На його думку, під час трудової школи – школи комуністичного будівництва та індустріалізації, потрібен дитячий садок, у якому основним завданням дітей було «приглядання до праці й напівгра, напівпідручництво», а у сферу діяльності педагога входив обов'язок «організувати загальну трудову атмосферу, як те здорове педагогічне середовище, яке буде природно уподібнювати у своєму наслідуванні зростаюча дитина». У педагогіці П. Блонського ідеї політехнізму органічно поєднані з досягненнями педології.

Наприкінці досліджуваного періоду вийшла «Марксистська хрестоматія» [13], складена А. Пінкевичем, у якій було зібрано найбільш актуальні матеріали з питань дошкільної освіти. У ній аналізувалися принципи організації, зміст освіти, планування роботи, було дано педологічне обґрунтування основних питань дошкільної освіти в радянському дитячому садку. Цей навчальний посібник, витриманий у межах офіційної ідеології, став відображенням розвитку теоретичної педагогічної думки і повною мірою розкрив своєрідність комуністичної системи дошкільної освіти.

Повертаючись до критики основних положень вільного виховання,

---

значимо, що ідея повинна розвиватися в унісон із часом, інакше вона втрачає свій прогресивний потенціал. Будучи однією з вічних проблем виховання, ідея свободи на різних етапах розвитку людства наповнювалася різним змістом, а тому «справжні прихильники вільного виховання вважали за потрібне внести корективи й говорити тепер про «розумне вільне виховання» [16]. Під істинними у 20-ті роки йшлося про педагогів, які опанували марксистсько-ленінським світоглядом.

К. Вентцель, очевидно не потрапивши в категорію «істинних», так і «не знайшов собі місця» у галузі радянської освіти, а тому згодом «писав у стіл».

На сьогодні для усвідомлення освітньої ситуації та для визначення змісту дошкільної освіти найбільш цінні та цікаві педагогічні теорії і погляди не відображали соціальне замовлення офіційної педагогічної теорії. У якості такої у 20-ті роки була система вільного виховання К. Вентцеля. Висловлена ідея створення умов для самореалізації особистості, неоцінена в той час, сьогодні стає затребуваною і є підґрунтям для оновленого змісту.

Частина педагогів, яка не прийняла зміни, виїхала за кордон і продовжувала розвивати свої теоретичні педагогічні ідеї там (С. Гессен, В. Зеньковський та ін.). Їх педагогічний пошук стосувався проблем змісту освіти, але у 20-ті роки їх робота не мала впливу на дошкільну освіту.

Однією з центральних ідей педагогічної концепції С. Гессена була думка про єдність національного й загальнолюдського («зверхнаціонального»). Педагогіка трактувалася як основа моральної, правової та наукової освіти, крім цього, згідно з С. Гессеном, ідеї свободи й моральності слід втілювати вже на етапі дошкільної освіти. Зміст дошкільної освіти розглядався через гру як провідний вид діяльності. Проаналізувавши філософське поняття гри, її психологічне пояснення й зв'язок із культурою, С. Гессен показав, що особливість дошкільної освіти полягає в тому, що «гра повинна бути організована так, щоб у ній передчувався майбутній урок. Залишаючись грою, вона повинна бути пронизана уроком» [3].

Теоретичні положення С. Гессена, висловлені у 20-ті роки, на етапі реформування системи дошкільної освіти набули актуального звучання: думка про пріоритетність гри в дошкільній освіті, про наповнення її змісту ідеями свободи та моральності. Важливо, що під час осмислення та опису процесів розвитку й виховання дітей дошкільного віку С. Гессен використовував термін «дошкільна освіта», а не «виховання», чим підкреслював цілісність і безперервність процесу розвитку особистості.

Обумовлений неприйняттям соціальних умов розвитку радянського суспільства, в російському зарубіжжі розвивався християнсько-антропологічний напрям педагогічної думки, одним із найяскравіших представників якого можна назвати В. Зеньковського.

Найважливішим принципом його педагогічної концепції у світлі християнського вчення про людину був принцип індивідуальності, у тісному зв'язку з яким розглядалися проблеми свободи в людині й необхідність забезпечення зв'язку свободи й добра. Для нашого дослідження є цікавою книга В. Зеньковського «Психологія дитинства» (Лейпциг, 1924), завдання якої автор убачав у «вивченні душевного життя дитини, з'ясуванні психічної своєрідності дитинства» [4].

В. Зеньковський досліджував психологічні особливості дитини з християнсько-антропологічних педагогічних позицій. Його праці відрізняються від більшості публікацій і монографій із педагогіки та педології, які вийшли в цей час в радянській Росії, де було розглянуто питання розвитку й виховання дитини в межах марксистської методології, у якій чільне місце посідав вплив докільця.

Визначаючи місце й роль освіти в дошкільному закладі, В. Зеньковський зазначив, що не слід відводити їй центральну позицію, освіта повинна супроводжувати будь-який вид діяльності дитини в дитячому садку, отже, вона буде легше засвоюватися дітьми.

У цей час вивчення педагогічної спадщини російського зарубіжжя, особливо питання аксіології освіти, є досить корисним для розв'язання проблеми визначення мети й ціннісних орієнтирів сучасної освіти. Із плином часу, після зайвого захоплення революційними настроями, прийшло усвідомлення необхідності спрямування зусиль, насамперед, на розв'язання внутрішньопедагогічних теоретичних проблем, з'явився внутрішній опір прагненню зробити педагогіку засобом досягнення політичних цілей і завдань. Такому усвідомленню сприяла низка об'єктивних причин: педагоги-професіонали були більш зацікавлені в розв'язанні педагогічних, а не політичних проблем, відсутність досвіду створення системи дошкільної освіти вимагала осмислення як загальних, так і окремих освітніх та виховних питань. Теоретики дошкільної освіти зосередили свою увагу на розгляді приватних питань, більш методичного характеру: на змісті, методах, формах освіти дошкільнят.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аркин Е. А. Детский сад в свете социальной гигиены / Е. А. Аркин. – М., 1924.
2. Венцель К. Н. Школа и государство / К. Н. Венцель // Освобождение школы от государства и права ребенка. – М., 1917.
3. Гессен С. И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию / С. И. Гессен. – М., 1995.
4. Зеньковский В. В. психология детства / В. В. Зеньковский. – М., 1996.
5. Каптерев П. Ф. Педагогика и политика / П. Ф. Каптерев // Педагогическая мысль. – 1921. – № 9–12.
6. Конференция научных сил по дошкольному воспитанию // Бюллетени

- Отдела Дошкольного Воспитания Наркомпроса. – 1920. – № 3–4. [Август-декабрь]. – С. 19.
7. Лазуркина Д. В. К вопросу о задачах воспитания II Бюллетени Отдела Дошкольного Воспитания Наркомпроса / Д. В. Лазуркина – 1921. – № 5–6. – С. 1.
  8. Моложавый С. Принцип политехнизма в работе детского сада II Педологические пути дошкольного воспитания / С. Моложавый, Е. Моложавая. – М. – Л., 1931.
  9. Моложавый С. Общественно-политическое воспитание в дошкольном возрасте II Педологические пути дошкольного воспитания / С. Моложавый, Е. Лейкина. – М. – Л., 1931.
  10. Моложавый С. С. Методы изучения ребенка / С. С. Моложавый // Всероссийский съезд по дошкольному воспитанию, 3-й. (Стенограф. отчет.) / [под ред. Виленской, Моложавого, Прушицкой]. – М., 1925.
  11. Моложавый С. С. Педология в борьбе за новую систему и за повышение качества дошкольного воспитания / С. С. Моложавый // Дошкольное воспитание. – 1932. – № 10–12. – С. 24.
  12. Педология в помощь детскому саду / [под ред. Е. И. Радиной]. – М., 1932.
  13. Пинкевич А. П. Марксистская хрестоматия. XIX–XX вв. / А. П. Пинкевич. – М. – Л., 1928. – Ч. 2.
  14. Прушицкая Р. И. К вопросу о системе дошкольного воспитания / Р. И. Пушицкая, А. В. Суровцева // Дошкольное воспитание. – 1929. – № 2. – С. 12.
  15. Ушинский К. Д. Труд в его психическом и воспитательном значении / К. Д. Ушинский // Пед. соч. : в 6-ти т. Т. 2. – М., 1988. – С. 11.
  16. Федяевская В. М. Границы вмешательства в детскую жизнь / В. М. Федяевская. – Орел, 1924.
  17. Чулицкая-Тихеева Л. И. Гигиена детского сада / Л. И. Чулицкая-Тихеева // Дошкольное воспитание : Журнал для матерей и воспитательниц. – 1916. – № 6–7. – С. 383.